

Žaža, Stanislav

[Kozlova, Marija Semenovna. Filosofija i jazyk: (kritičeskij analiz nekotorych tendencij evoljucii pozitivizma XX v.)]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1973, vol. 22, iss. A21, pp. 123-125

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101157>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

j' aurais le don de prophétie, la science de tous les mystères et toute la connaissance, quand j' aurais même toute la foi jusqu' à transporter les montagnes, si je n' ai pas la charité, je ne suis rien. — E quantunque io avessi profezia, e intendessi tutti i misteri, e tutta la scienza; e benchè io avessi tutta la fede, talchè io trasportassi i monti, se non ho la carità, non son nulla. — A scha jou havess tutta cardienscha, da sort ca jou transportass culms, a hai buca la carezia, schi sun jou nagut. — Şi chiar dacă aş avea darul prorociiei, şi aş cunoaşte toate tainele şi toată ştiinţa; chiar dacă aş avea toată credinţa aş încît să mut şi munţii, şi n-aş avea dragoste, nu sînt nimic.“ (p. 34—35).

M. Beneš donne une réponse affirmative à la question: „L' origine des emplois de „on“ est-elle latine?“ On peut l' accepter. N' oublions cependant pas que le nombre très restreint d' occurrences où *homo* est employé à valeur indéterminée ou en tant que sujet général ne présente au fond qu' un état embryonnaire pour l' évolution future au cours de laquelle le „on“ (que Jacques Cellard, dans „La vie du langage“ appelle „cet étonnant caméléon“) remplacera surtout la 3e personne du pl. et la voix passive latines ce que démontre le tableau à la page 64.

Entièrement original est le chapitre sur les adjectifs en *-ble* (*-able, -ible, -uble*) qui contiennent, l' auteur nous en a persuadé, l' idée d' agent indéterminé et deviennent, comme tels, concurrents du pronom „on“ (p. 79—81). Par ex. *visible* = *ce qu' on voit*, *inexcusable* = *ce qu' on ne peut pas excuser*. Remarquons que le suffixe *-uble* a une fréquence très petite (nous n' avons trouvé que les adjectifs *soluble, insoluble, résoluble* provenant du latin *solvere* et de ses dérivés) et qu' il est complètement improductif. Ajoutons aussi que les adjectifs en *-able* n' ont pas forcément toujours le sens passif, par ex. *épouvantable, effroyable, convenable*. Certains adjectifs ont et le sens passif et le sens actif, par ex. *honorable, présentable*.

Nous trouvons aussi dans l' ouvrage des observations intéressantes sur les espèces de phrases qui se détachent parmi les autres par le fait de comporter plus souvent des agents indéterminés et sur ce que l' auteur appelle „atmosphère d' indétermination“ qui résulte de l' emploi de plusieurs moyens rendant l' idée de l' agent indéterminé dans un contexte de quelques phrases où ils s' appellent les uns les autres.

Pour conclure, nous croyons pouvoir dire que le livre de M. P. Beneš a le mérite de s' occuper du problème que la linguistique a négligé depuis plusieurs dizaines d' années et d' en donner une vue de synthèse avec beaucoup d' aperçus nouveaux, pénétrants et persuasifs. L' auteur a su combiner avec succès les aspects sémantiques, syntaxiques et stylistiques. En apportant parallèlement les exemples dans sept langues romanes, y compris les langues si peu étudiées comme le sont le catalan et le rhéto-roman, le livre est d' un caractère exceptionnel dans la linguistique romane tchécoslovaque de nos jours.

Karel Sekvent

M. S. Kozlova: *Filosofija i jazyk* (Kritičeskij analiz nekotorych tendencij evoljucii pozitivizma XX v.). Mysl', Moskva 1972, 254 str.

Otázka jazyka (jeho pojetí, jeho úlohy ve filosofii apod.) patří k ústředním problémům veškeré novopozitivistické filosofie. Žádný autor píšící o kterémkoli novopozitivistickém směru či jeho dílčí otázce se jí nemůže vyhnout. Autorka recenzované knihy ji učinila hlavním předmětem svého zájmu. Už proto si zaslouží její dílo pozornosti nejen filosofů, ale i lingvistů.

V prvé kapitole autorka ukazuje, jak logický rozbor jazyka matematiky vedl na začátku našeho století u Russella a Wittgensteina ke zrodu analytické filosofie, tj. té analytičnosti ve filosofii, která je charakteristická pro veškeré změry a proudy novopozitivismu. Připomíná nejdříve širší souvislosti tehdejší logické analýzy jazyka a některé její objevy, např. Russellovu teorii typů. Toto novátorství a s ním spjatá logická kritika přirozeného jazyka, jakož i vytyčení ideálu logicky dokonalého jazyka jsou vlastně už začátkem filosofie logické analýzy. Prvému systému této filosofie, tj. logickému atomismu, je věnována kapitola druhá. Ta není zajímavá jen kritickým rozбором tohoto v jádře idealistickorealistickeho směru, jako takového dnes už patřícího historii (Russell i Wittgenstein se ho již v 30. letech zřekli), ale především kritikou všeho toho, co v té nebo oné podobě ve vztahu k jazyku inspirovalo Vídeňský kroužek a co dodnes inspiruje celý logikopozitivistický proud, i když autorka nevěnuje záměrně tomuto proudu téměř žádnou přímou pozornost. To se týká (1) atomistické (empiristické, logistické) koncepce poznání, (2) logistického „zobrazování“ (logičtí pozitivisté už většinou píší o „označování“ apod.), objektů pomocí jazykových znaků, (3) pojetí podstaty logiky (není teorií, ale nástrojem, metodou) (4) jazykového apriorismu — nikoli kantovského, ale spíše leibnizovsko-humeovského typu (pravidla logicky dokonalého jazyka jsou apriorní, absolutně pravdivá, ostatní věty jsou jen relativně pravdivé). Týká se to také (5) kritiky tradiční filosofie, jejíž věty jsou pokládány za nesmyslné. Kritika všech těchto koncepcí patří k nejlepším pasážím recenzované knihy, speciálně její druhé kapitoly.

V obou prvních kapitolách knihy se autorčina pozornost upíná především na Wittgensteina prvního období, tj. hlavně na rozbor některých tezí jeho Logioko-filosofického traktátu. Vtipný je autorčin postřeh, že Wittgenstein začal úvahami o jazyce, který by vyjadřoval logiku, a došel k logice, která je jen jazykem (67; čísla v závorce, před nimiž nestojí „str.“, odkazují ke stránkám recenzované knihy). Wittgenstein už ve svém prvním období považoval za ústřední problém filosofie jazyka otázku sémantického charakteru výpovědi, tehdy ovšem v rámci *logicko-sémantické* teorie jazyka (71). Russel a Wittgenstein si sice byli vědomi značného rozdílu mezi svým logickým ideálem a skutečnou jazykovou praxí, nicméně věřili, že jejich umělý logický model odpovídá skryté vnitřní kostře diskurzivního myšlení, že vyjadřuje jeho jádro; zdálo se jim, že se přirozený jazyk, očištěný a zbavený všech zbytečných složitostí a nahodilostí, po tom, co byl podroben pečlivému formalizovanému rozboru, kryje s jejich logickým ideálem. Ve skutečnosti však je tato koncepce „ideálního“ jazyka, jak právem zdůrazňuje autorka, v hlubokém protikladu s charakterem reálného jazyka (84), a to dokonce i jazyka vědy, takže představovat si takový jazyk v podobě univerzálního modelu veškerého poznání znamená vtěsňovat různorodost a bohatství jazyka a poznávací činnosti do Prokrustova lože vymyšleného a velmi zjednodušeného schématu (85).

K silným stránkám prvních dvou kapitol patří kritika Wittgensteinovy teorie jazykového zobrazování (Abbildung, ideje věty-obrazu, odrazové koncepce jazyka). Autorka usiluje o důkaz, že tato teorie je ve své podstatě subjektivně idealistická, že tedy není „v jádře materialistická“ (viz rovněž u K. Horálka, *Filosofie jazyka*, Praha 1967, str. 40; srovnej též recenzi tohoto díla ve SP FFBU B 17, str. 169). Tato teorie má v rámci metalogiky racionální smysl, avšak v tom případě, pretenduje-li na úlohu filosofické doktríny poznání a jazyka jako jeho nástroje, musí být podrobena seriózní kritice (102—105). Je nedialektická a nepřihlíží ke skutečné lidské jazykové praxi; ne náhodou se jí sám Wittgenstein ve druhém období svého vývoje vzdává. Její duch je nominalistický; ve svém empiristickém jádře není s to objasnit proces myšlenkového odrážení a jazykového postihování obecných souvislostí v jejich dialektické jednotě s jednotlivostmi.

Třetí a čtvrtou kapitolu knihy (přibližně její druhou polovinu) věnuje autorka druhému období Wittgensteinova myšlenkového vývoje, tedy rozboru jeho Filosofických zkoumání a tím i základů soudobé lingvistické filosofie. Z nich je lingvisticky vysoce relevantní kapitola třetí, v níž se nejdříve analyzuje filosofův přechod od logistických hledisek k hlediskům lingvistickým, dále jeho učení o „jazykových hrách“ a v té souvislosti kontextový charakter významu a koncepce významu jako používání. Kapitola končí marxistickým hodnocením funkcionálního pojetí významu.

V této kapitole autorka podrobně charakterizuje pád Wittgensteinových logisticko-unifikačních pretenzí (170); v druhém období se tento filosof vzdává zájmu o umělý jazyk logiky a soustřeďuje svou pozornost na bohatý a košatě rozrůzněný jazyk přirozený. Nejdůkladnější je zde rozbor a kritika myslitelovy funkční teorie významu. Autorka dokázala, že v ní dochází k hypertrofii nesporně oprávněného funkčního hlediska a že upřlišený důraz na používání jazykového znaku v systému lidského chování vnáší do lingvistické filosofie, jejímž základním principem tato teorie je, prvky behaviorismu a důrazem na „nástrojové“ momenty jazyka též elementy pragmatismu, konkrétně instrumentalismu (198—199).

Autorka výstižně charakterizovala „jazykovou hru“, což nebyl úkol nijak snadný. Fungování jazyka je proces komunikační činnosti s aspektem *používání* výrazů a jejich *porozumění*. Použití výrazu vystupuje jako „tah“. „Jazyky“ jsou složitými labyrinty takových tahů, které se řídí pravidly dané „hry“. Série tahů, které připouští jazykový výraz, tj. souhrn jeho používání v jazykové hře, určuje význam výrazu. Jazykové hry jsou jazykové systémy existující v návycích lidí, kteří jich používají; mohou být i umělé (174—175). Přehledně shrnul znaky jazykových her E. Gellner (181; autorka odkazuje na *Slova i věsti*, překlad z angl., Moskva 1967, str. 44—45).

„Lingvistická koncepce filosofie a filosofických omylů“ je titul čtvrté (poslední) kapitoly, v níž se pojednává hlavně o filosofii; z hlediska lingvistického je zajímavé především to, že filosofické omyly vysvětluje Wittgenstein v druhém období tzv. teorií uzavřenosti jazykových her. On a s ním stoupenci soudobé lingvistické filosofie absolutizují hranice mezi jednotlivými „jazyky“; domnělá uzavřenost jazyků, tedy i jazyka filosofických kategorií a jazyka kohokoli, kdo se chystá filosoficky medítovat (ten druhý je prý zcela mimo, vně toho prvního), znemožňuje podle nich jakékoli smysluplné filosofování. Filosofie prý se může pouze snažit vyjevovat hlubokou gramatiku (sémantiku) výrazů cestou nekonečného popisu používání jazyka. To se současně považuje za jedinou účinnou filosofickou terapii. Z pozic dialektiky a každému čtenáři schopnému dialekticky uvažovat autorka ovšem velice snadno dokázala, že teorie uzavřených jazykových her je chybná. Vždyt všechny jazyky se přece vzájemně prostupují a prolínají. Žádné absolutní hranice mezi nimi neexistují.

Recenzovanému dílu nelze toho příliš mnoho vytknout. Autorka se opírá o zasvěcenou znalost

pramenů; pouze její znalost sekundární literatury by mohla být širší (nezná např. Schulzovu monografii o Wittgensteinovi z r. 1967). S tím do jisté míry asi souvisí snad jediný vážnější nedostatek knihy, že totiž její autorka téměř s žádným interpretem či kritikem novopozitivismu adresně nepolemizuje; jedinou výjimku představuje G. Pitcher a jeho piktografická interpretace teorie jazykového zobrazování. Na třech místech odkazuje na podrobnější rozbor Narskeho a Švyreva a na několika místech vyvrací něčí stanovisko (nelze přesně zjistit či).

Veelku je však možno konstatovat, že kniha je příkladem důkladné, z marxisticko-leninských pozic napsané a bojovné kritiky některých — zvláště jazykové filosofických — koncepcí logického atomismu a základů soudobé lingvistické filosofie; transeuntní složka této kritiky je přitom v zá-
doucí rovnováze s její složkou imanentní.

Stanislav Žaža

D: E. Rozental', M. A. Telenkova: *Справочник лингвистических терминов. Пособие для учителя*, Moskva, Просвещение, 1972, 495 str.

Po slovníku lingvistických termínů od O. S. Achmanovové se nám dostává do ruky další slovníková příručka podobného typu, tentokrát od dvojice autorů, z nichž zejména D. E. Rozental' je českým a slovenským rusistům dobře znám jako autor či spoluautor řady potřebných příruček (stylistiky, pravopisu, interpunkce, slovníku pro potřeby pracovníků rozhlasu a televize — *Словарь ударений для работников радио и телевидения*, Moskva 1967), obsahujících nezřídka údaje cenné zvláště pro zahraničního rusistu (viz naši zprávu v SPFFBU A 15, str. 196).

Recenzovaný slovník je určen především pro potřeby učitelů a studentů středních i vysokých škol a obsahuje proto veškerou školní jazykovědnou terminologii, kromě toho však řadu termínů speciálnějších, zejména z oblasti moderní lingvistiky. Jen ve velmi omezené míře jsou zařazeny ty termíny užívané předními ruskými lingvisty (Šachmatovem, Peškovským, Bogorodickým), které nedošly obecného rozšíření. Jsou tu obsažena i některá hesla, jež chybí v slovníku Achmanovové, vydaném v r. 1966, např. фоника, интерфикс, детерминант, валентность.

Samá idea slovníku, v němž by byly obecně přístupným způsobem a přitom bez újmy na odborné kvalitě výkladu vyloženy v podstatě všechny termíny, s nimiž se studující v literatuře i při výuce setkává, zaslouží jistě pozornosti a pochvaly. Pochválit lze i realizaci této ideje. Výklady hesel jsou podány jasně, přihlíží se v nich k současnému stavu lingvistické teorie a jsou doprovázeny postačujícím množstvím příkladů, zvolených podle povahy jevu někdy ad hoc, jindy vzatých z beletrie. U důležitých hesel jsou stručně rekapitulovány i názory teoretiků na daný problém. Při výběru termínů i při jejich zpracování měli autoři šťastnou ruku. Nedopouštějí se ani zjednodušování a přílišného zestručňování, jak to bývá v informativních příručkách leckdy obvyklé, ani nepřetěžují čtenáře údaji zbytečnými, okrajovými. Lze říci, že zde shromáždili skutečně sukus potřebné lingvistické terminologie. Se zájmem i s užitekem se proto začtou do tohoto slovníku i ti, jimž přímo určen není. Pro českého lingvistu pak je potěšitelné to, že je autor dobře seznámen i s výsledky prací našich jazykovědců a že je v řadě případů cituje (srov. např. hesla категория состояния, актуальное членение предложения, пражская школа).

Vedle pochvalných slov bychom rádi vyslovili i některé připomínky a přání. Výběr a zpracování hesel jsou samozřejmě podřízeny záměru autorů a účelu, pro něž je slovník vydáván. Proto je samozřejmé, že výklad základních a nejpotřebnějších termínů vztahujících se k synchronnímu popisu jazykového systému je rozsáhlejší, než je tomu u termínů jiných. Přesto se nám zdá, že některé výklady (i když jsou samy o sobě nesporně zajímavé) trpí určitou hypertrofií a že se vymykají svým rázem poněkud z rámce slovníkového hesla (srov. např. hesla обособление, период, вид глагола, словарь лингвистический); některé naopak vyšly trochu stručně (např. речевого такта). Přimlouvali bychom se také alespoň za dodání příkladů k některým termínům postihujícím historický vývoj jazyka, např. k heslu носовые гласные, падение редуцированных.

K interpretaci některých termínů lze mít výhrady. Tak např. termín согласование a podobně управление, примыкание bychom nevysvětlovali jako „вид подчинительной связи“, ale spíše jako „одна из форм выражения подчинительной связи“. V hesle вопросительные предложения postrádáme základní dělení otázek na zjišťovací (общие, замкнутые вопросы) a doplňovací (частные, развернутые вопросы). Nemůžeme dále souhlasit s názorem, že mezi jednočlenné věty patří tzv. определительно-личные предложения (v. tam) typu пойду к генералу; не хотите ли чаю?; идите выполнять приказание (tj. bez osobního zájmena): jde tu zcela zřetelně o strukturu dvojčlenné, o věty s nevyjádřeným pod